

Cengiz, E. (2021). Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözleri ve Deyimlerde Dini Motifler, The Journal of Mesopotamian Studies, 6 (1), 129-143 DOI: 10.35859/jms.2021.829321.

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Article Type/Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 03.03.2021
Accepted / Makale Kabul Tarihi: 19.03.2021
Doi: 10.35859/jms.2021.829321

SIİRT ARAPÇASINDA KULLANILAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE DİNİ MOTİFLER*

Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
/ Assistant Professor Dr., Şırnak University,
Faculty of Divinity, Department of Arabic
Language and Rhetoric, fatih-emin@hotmail.
com, <https://orcid.org/0000-0001-5109-1342>

Özet

Dil ile kültür arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira her toplum tarih ve kültürünü kendi dilinde yaşatır ve gelecek kuşaklara aktarır. Tarihi süreç içerisinde geniş bir toplumsal mutabakatla oluşup bütünlüğünü büyük oranda koruyan atasözleri de dil sisteminin en işlek unsurlarındandır. Nitekim atasözleri arkeolojik araştırmalarda elde edilen bulgular gibi bir toplumun dini, tarihi ve kültürü hakkında son derece önemli bilgiler sunar. Bir toplumun dini yapısı o toplumun başta dili olmak üzere kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü ve yaşam tarzını etkileyen önemli bir faktördür. Aynı şekilde bir toplumun dili, başta din

* Bu çalışma, 10-12 Haziran 2019 tarihinde İKSAD tarafından Siirt'te düzenlenen ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi'nde yazar tarafından sunulan "Siirt Arapça Dialektinde Kullanılan Atasözlerinde Dini Motifler" adlı bildirinin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

olmak üzere o toplumun kültür ve düşünce yapısının doğal bir ifade ediş biçimidir. Toplumların değer yargıları hakkında bilgi edinebilmek için kültürün önemli bir parçası olan atasözleri ve deyimleri incelemek isabetli bir yöntemdir. Çünkü bunlar bir yönüyle toplumların kültürel biyografileri sayılırlar. Siirt Arapça diyalektinde kullanılan atasözleri ve deyimler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, din olgusunun bu edebi mahsuller üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülecektir. Bu tesirin sonucu olarak lehçedeki atasözleri ve deyimlerde Kur'ân, tefsir ve hadis kültürüne dair dini motifler yoğun bir şekilde yer almıştır. Atasözleri ve deyimlere, kültürlerin veciz bir şekilde ifade edilmiş biçimi olarak yaklaşıldığında, bu edebi ürünlerde o kültürü meydana getiren bütün unsurların izlerini bulmak mümkün olacaktır. Bu noktadan hareketle ilgili çalışmada Siirt merkez ile Rıstâk bölgesinde yaşayan Arap asıllı vatandaşlar tarafından konuşulan Arapça diyalektindeki atasözleri ve deyimlerde yer alan dini motifler incelenmiştir. Böylece yörede yaşayan Arapların inanç yapılarının dillerine ne ölçüde tesir ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca atasözlerinden yola çıkılarak Siirtli Arapların inanç yapıları ve dini bilgi birikimleri hakkında ipuçları aranmıştır. Sonuç olarak Siirtli Arapların kullandıkları atasözleri ve deyimlerde inanç yapıları ve din kültürlerine dair önemli tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, din, Kur'ân, tefsir, hadis, Siirt Arapçası, atasözü, Rıstâk, Tillo.

Religious Motifs Used in Proverbs and Idioms of Siirt Arabic Dialect

Abstract

There is a strong relationship between language and culture. Because every society preserves its history and culture in its own language and transfers it to the future generations. The proverbs that have been formed in the historical process with a wide consensus and which protect the integrity of the language are among the busiest elements of the system. As a matter of fact, the proverbs provide very important information about the religion, history and culture of a certain society, as the findings of archaeological research. The religious structure of a society is an important factor that affects its culture, thought structure, worldview and lifestyle, especially its language. In the same way, the language of a society, especially religion, is a natural expression of the culture and thought structure of that society. Therefore, it is prudent to examine the proverbs that are an important part of culture in order to learn about the values of society. Because in one aspect, proverbs are considered cultural biographies of societies. When the proverbs used in Siirt Arabic dialect are examined carefully, it will be seen that the phenomenon of religion has an important influence on these literary crops. As a result of this influence, religious resources such as the Qur'an, Hadith and Tafsir were extensively included in the proverbs in the dialect. When the proverbs are approached as a way of expressing cultures in a succinctly manner, it will be possible to find the traces of all the elements that make up that culture in these literary products. Therefore, in this study, religious motifs in the proverbs of Arabic dialect, spoken by the Turkish citizens of Arabic origin living in the Siirt Center and Ristaq region, were discussed. Thus, the language of the beliefs structures of the Arabs living in this region has been tried to be revealed to the extent. In addition, based on the proverbs of the Siirt Arab faith structures and religious knowledge about the clues were sought. As a result, the proverbs used by Siirt Arabs have found important information about faith structures and religious cultures.

Keywords: Arabic language, religion, Qoran, tafsir, hadith, Siirt Arabic, proverbs, Ristak, Tillo.

Extended Abstract

There is a close relationship between language, a means of communication, and culture, complementary each other. Every society common culture of which has created in the historical process sustains in its own language and hands down the future generations. For centuries, proverbs, which have developed a wide social conformity and conserved its unity to a great extent, are among the most functional elements of the language system. In fact, proverbs provide extremely important information about the religion, history and a society's socio-culture, like the findings obtained in archaeological searches. It is possible to find traces of the societies' common past in proverbs that they have handed down from generation to generation.

A society's religious structure is an important agent affecting the language, culture, mindset, worldview and lifestyle of that society. Similarly, particularly religion, a society's language is a natural expression of the culture and mindset of that society. It is an exact method to analyze the proverbs, an important part of the culture, in order to get information about the societies' value judgements. Because proverbs have the characteristic of the societies' cultural biographies in a way.

This work has mentioned religious motifs in proverbs used in Syria and especially Turkey's border with Iraq, one of the Southeastern Anatolia Arab-speaking provinces and regions in the Siirt Arabic dialect. Even though Siirt Arabic has managed to survive for centuries, it is devoid of written culture and based entirely on oral culture, it has undergone significant changes from the point of both sound and structure. Indeed, it has been highly influenced by Kurdish, Turkish and Armenian languages spoken in the region and received many borrowed sounds, words and structures from these languages. All same time, Siirt Arabic has the most characteristic features of old Arabic dialects and fluent Arabic. It also tries to adapt its own rules and the language material being taken from the the societies' languages being in communication with.

Especially when the proverbs being used in the Siirt Arabic dialect are analyzed carefully, it will be seen that the religion's phenomenon has an important effect upon many literary works. In consequence of this influence, religious motifs concerning the Qur'an, tafsir and hadith culture have been heavily mentioned in the proverbs in the dialect. When the proverbs are seen as a succinct way of expressing cultures, it will be possible to find the traces of all the elements making up that culture in these literary works. Moreover, the clues have been sought about the Siirt Arabs' belief structures and religious knowledge based on proverbs. As a result, the important detections have been made about the belief structures and religious cultures in the proverbs used by the Siirt Arabs. It is seen that the religion agent affects the dialect in all aspects. In fact, it is possible to say that the most resistant word beings resisting time and deformation are religious works.

In recent years, it is known that especially native linguists and researchers have made efforts to compile the Siirt Arabic's vocabulary. One of the study's most important objectives is to compile, record and preserve the proverbs, one of the dialect's most important language assets, spoken in the region and faced with the danger of disappearance due to the lack of a written system yet. Nevertheless, analyzing the parameters having contributed to the formation of this verbal culture and played

a role in its shaping will provide important clues about many social, political and religious structures being the word's projections.

The detections having been made in this study; One-to-one interviews held in the region where Siirt Arabic is spoken have consisted of data collected in the light of field research and written and visual data. Also, the fact that the dialect, the subject of the study, known by the researcher and that the region is dominated by the various settlements' languages has supplied the opportunity to benefit from his own experience and knowledge in this field.

The most important element keeping Siirt Arabic dialect alive is its oral culture. Likewise, this language not having a written system has been handed down verbally from generation to generation for centuries. Undoubtedly, proverbs are one of the oral culture's most important products. The Siirt Arabic has rich vocabulary in view of proverbs. Not only do these proverbs reflect the customs and traditions, customs and traditions, world's views and the local people's life perspective, but they also give important clues about their structures' belief, religious culture and accumulation.

In the proverbs handled in this study, especially the Quran and hadith culture, Allah, prophets, companions, halal-haram, reward-sin, ablution, alms, the throne, tribune, doomsday, belief in the hereafter, resurrection, destiny, sustenance, trust have been observed and that many religious motifs and understandings such as greetings and religious holidays have been discussed. Each of these concepts has brought a different dimension to the sentence in which it is included and determined the meaning of the proverb aforesaid. From this point of view, it is possible to say that the Siirt Arabs have a strong belief and a rich religious culture accumulation. It is understood that these characteristics have been reflected upon their language and oral culture. Furthermore, the religious motifs found in these aforesaid proverbs show us that these were derived during the Islamic period. It is understood that proverbs with intense meanings are told for various purposes such as advice, recommendation, avoidance and warning, and that religious references are used a lot in accordance with these goals. The fact that being analyzed the proverbs in Siirt Arabic from the point of philological, sociological, psychological history are very important in view of detecting the dialect's socio-cultural projection.

Giriş

Sözlükte; benzerlik, delil, hüccet, bir şeyin vafedilmesi anlamına gelen mesel kelimesi; ıstılahta ise herkes tarafından kabul görüp yayılan ve meşhur olan sözdür (İbn Manzur, ty: C. 4: 4133,4134). Bu sözlerin konuşma esnasında yeri geldikçe kullanılmasına darb-ı mesel denir. Mesel sözcüğünün çoğulu ise emsaldır. Türkçede bu tür söz varlıkları atasözü şeklinde karşılık bulmuştur (Yılmaz, 1996: 139). Atasözü; tarihi süreç içerisinde ataların gözlem, deneyim ve çıkarımları neticesinde elde ettikleri kanaatleri ve vardıkları sonuçları oldukça veciz bir üslupla ve genellikle öğüt verici bir niteliği olan, zamanla sözlü kültür içerisinde son şeklini alan ve kalıplaşarak asırlar boyunca aktarılan anonim türü sözlerdir (Köklügiller, 1974: 15). İlk defa ne zaman ortaya çıktıkları ve kimin tarafından üretildikleri bilinmeyen atasözleri, sosyal yapıya, değer yargılarına, bölgeye, dilin gelişimine, medeniyete ve ağız özelliklerine göre şekillenmiştir. Bu atasözleri bazen güldürmekte, bazen düşündürmekte, bazen de öğüt veya tahzir yoluyla toplumun bireylerini bilgilendirmektedir. Toplumsal olaylar, doğa olayları,

törelere, gelenek ve görenekler ile din ve felsefeler atasözlerine sık sık konu olmuştur. Bu anlamda dini motiflerin atasözlerinde yoğun olarak görülmesi doğal bir durumdur. Çünkü din, insan ve toplum hayatında son derece önemli bir yer tutmaktadır (Alkayış, 2009: 287,288).

Bu çalışma; Türkiye'nin özellikle Suriye ve Irak sınırlarına yakın illerinde ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde konuşulan Arap diyalektlerinden birisi olan Siirt Arapçasında kullanılan atasözlerindeki dini motifleri konu edinmiştir. Bu dili, Siirt il merkezi ile Rıstâk¹ bölgesi olarak bilinen Sînép (Çatılı köyü), Fîrsef (Dereyamaç köyü), Halenzé (Siirt'e bağlı Bağtepe mahallesi), Tôm (İkizbağlar köyü) ve Fîskén Doluharman köyü'de yaşayan Arap asıllı veya sonradan Araplaşmış insanlar konuşmaktadır. Söz konusu çalışma, yöre halkının dil ve düşünce yapısına dair önemli bilgiler sunacağı gibi onların inanç yapılarına da ışık tutacaktır. Çalışmanın en önemli hedeflerinden birisi de bölgede konuşulan ve henüz bir yazılı sistemi olmadığı için yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan söz konusu lehçenin en önemli dil varlıklarından olan atasözlerinin derlenerek kayıt altına alınmasını ve muhafaza edilmesini sağlamaktır. Son yıllarda özellikle yerli dilbilimci ve araştırmacıların Siirt Arapçasının sahip olduğu söz varlığını derlenme yönünde çabalarının olduğu görülmektedir. Ancak bu sözel kültürün oluşmasında katkı sağlayan ve şekillenmesinde rol oynayan parametrelerin de incelenmesi, sözün iz düşümü olan pek çok sosyal, siyasi ve dini yapıyla ilgili önemli ip uçları sunacaktır.

Siirt Arapçası, asırlar boyunca yazılı kültürden yoksun bir şekilde tamamen sözlü kültüre dayanarak varlığını sürdürmeyi başarmış olsa da bu süreçte hem ses hem yapı anlamında önemli birtakım değişimlere uğramıştır. Nitekim bölgede konuşulan Kürtçe, Türkçe ve Ermenice gibi dillerden oldukça etkilenmiş, bu dillerden pek çok ödünç ses, kelime ve yapı almıştır (Bituna, 2016: 11-12). Bu diyalektin ele alınacağı söz konusu çalışmada Arap alfabesinin yanında Latin harfleri de kullanılmıştır. Ayrıca Arapçayı latinize ederken Latin alfabesine birtakım transkripsiyon işaretleri eklenmiştir. Aşağıdaki tabloda bu çalışmada Siirt Arapça diyalekti için kullanılan alfabe ve transkripsiyon sisteminin ayrıntıları verilmiştir.

Sesli harfler:

آ : Â/â, Ê/ê	إ : Î/i	أ : Ú/û
ا : A/a, E/e	إ : Î/i	أ : U/u

Sessiz harfler:

خ : H/h	ح : H/h	ج : C/c	ث : F/f	ت : T/t	ب : B/b	ء : '
ص : S/s	ش : Ş/ş	س : S/s	ز : Z/z	ر : R/r	ذ : W/w	د : D/d
ق : K/k	ف : F/f	غ : Ğ/ğ	ع : '	ظ : W/w	ط : T7t	ض : W/w
ي : Y/y	و : V/v	هـ : H/h	ن : N7n	م : M/m	ل : L/l	ك : K/k

İlave Edilen Harfler

چ : Ç/ç	گ : G/g	وا : O/o	پ : P/p	ژ : J/j
---------	---------	----------	---------	---------

1 Farsçadaki رسته kelimesinden Arapçaya geçmiş olan Rıstâq (رستق), sözlükte siyahlık esmerlik veya birbirine yakın yerleşim yerleri ve otlaklar anlamına gelmektedir. Bk. (İbn Manzur, ty: C. 3, s. 1635,1640).

Bu yazım sisteminin yanı sıra Siirt Arapçasının ses yapısında, Latin alfabesinde bulunmayan é ve í gibi sesler de bulunmaktadır. Resmi Arapçada bulunmayan ve “gevrek e” diye tabir edilen (é) harfi, e ile i arasındaki imâleli sesi ifade eder. Örneğin *sené* (yıl), *kasabé* (ciğer) ve *şûsé* (şişe) gibi kelimelerin telaffuzunda görüldüğü gibi genellikle müenneslik te (é)’sinin karşılığı olarak kullanılır. Siirt Arapçasına has bir ses olan í harfi ise e, i ve u seslerinin karışımından çıkan bir ses olup genellikle resmi Arapçadaki i (kesra) sesinin değişime uğramasıyla oluşmuştur. Bu ses, Siirt Arapçasında oldukça fazla kullanılmaktadır. Örneğin *sitté* (altı), *mincé* (keser), *fitné* (fitne) gibi kelimelerde bu sesin kullanıldığı görülmektedir (Cengiz, 2018b: 703).

Bu çalışmada yapılan tespitler; Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgede yapılan birebir mülakatlar, saha araştırması ile yazılı ve görsel veriler ışığında toplanan verilerden oluşmaktadır.² Siirt Arapçasının konuşulduğu yörede yapılan saha araştırması ve mülakatlar neticesinde toplanan bazı atasözlerindeki birtakım dini referanslar incelemeye tabi tutulmuştur.

Yine çalışmanın konusu olan lehçenin araştırmacı tarafından biliniyor olması ve bölgenin çeşitli yerleşim yerlerinin dillerine hâkim olması, bu konuda kendi deneyim ve birikiminden yararlanma imkânı sağlamıştır.

Çalışmada ele alınan atasözleri, önce Siirt yöresinde söylendiği şekliyle ve Arapça harflerle verilecek, ardından çalışmanın başında gösterilen transkripsiyon sistemine göre latinize edilip Türkçe tercüme ve ilgili açıklamalara yer verilecektir.

1. Araplarda Atasözleri

İnsanlık tarihiyle birlikte her toplumda din olgusuna rastlanıldığı gibi (Freyer, 2013: 53,54) kültürün ayrılmaz bir parçası olan atasözlerine de rastlanabilmektedir. Bu anlamda sosyal kalıtın tümü olarak değerlendirilen kültür ile ona doğrudan etki eden din arasında bir kopukluk düşünülemez (Akbaş, 2020: 1303). Bununla birlikte her dilde bulunan atasözlerinin oranı, sayısı veya işlevi farklıdır. Doğu milletlerinin Batılılar’a göre daha çok mesel ve hikmetlere sahip oldukları savunulmaktadır. Zira; Doğu toplumlarının dillerindeki atasözlerine dair söz varlığı çoğunlukla bu toplumlarda ortaya çıkıp yayılan semavî dinlerin ve ilahi kitapların, peygamberlerin söz, vasiyet ve hikmetlerine dayanmaktadır. Özdeyişler Araplarda daha yoğun olarak kullanılmaktadır (Durmuş, 2004: 294).

Câhiliye dönemindeki meseller büyük bir edebi değer taşımakta ve bu dönemden zamanımıza intikal etmiş Arap nesrinin en güvenilir kısmını oluşturmaktadır. Ebû ‘Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), Arap atasözlerini derlediği *Kitâbu’l-Emsâl* adlı eserinde, meselin Arapların hem Câhiliye hem İslam dönemindeki hikmeti olduğunu ifade etmektedir (Ebû ‘Ubeyd, 1980: 34). Bu ifadeden Arapların İslam öncesi dönemde de pek çok hikmetli söz ve mesele sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak İslami dönemde Arap mesellerinin teması dini bir hüviyet kazanmıştır. Bu bağlamda atasözleri, geçmişte olduğu kadar günümüzde de toplumlara yol gösteren bir ışık, bir fikir ve düşünce dağarcığı olmuştur (İpek, 2014: 188).

2 Söz konusu mülakatların yeri, zamanı ve kimlerle yapıldığına dair ayrıntılı bilgi için çalışmanın sonuna eklenen Tablo 1 ve Tablo 2’ye bakınız.

Arap dilinde ayet ve hadis gibi dini kaynaklara dayanan çok sayıda mesel bulunduğu gibi başta Hz. Ali olmak üzere ilk dört halife, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Hasan-ı Basrî gibi sahâbe ve tâbiine ait mesel halini almış hikmetli sözler de bulunmaktadır (Durmuş, 2004: 294). Zaman içerisinde dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşayan Müslüman Arapların konuşmalarında bu hikmetli sözlerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca günlük konuşmalarında başta Kur'an ve hadis olmak üzere çeşitli dini kaynakların metinlerinden ya lafzen iktibaslarla bulunmuş veya bu kaynaklardan ilham alarak mana olarak örtüşen atasözleri türetmişlerdir. Bu tür söz varlıklarına Siirt Arap diyalektinde bol miktarda rastlanmaktadır.

2. Siirt Arapçasının Atasözleri ve Deyimlerinde Dini Motifler

Arap atasözleri genellikle pek çok Arap toplumu tarafından yaygın olarak bilinip kullanılıyor olmakla birlikte bunlardan bazıları yalnız bir yörede tanınıp anlaşılan meseller olmuştur (Durmuş, 2004: 294). Siirt Araplarının kullandıkları atasözleri de kendilerine has birtakım özellikleri olan ve çok dar bir bölgede bilinen karakteristik ürünlerdir.

Siirt merkez ve Rıstâk bölgesinde yaşayan Arapların sözlü kültür anlamında zengin bir dağarcıkları vardır. Siirtli Arapların sahip olduğu sözlü kültür ürünleri arasında hikâye, masal, bilmece, tekerleme, şarkı, türkü, ninni, mâni, ağıt, kaside ve deyimler gibi çok çeşitli edebi unsurlardan söz etmek mümkündür. Ancak şüphesiz bunların başında atasözleri gelmektedir. Sözlü gelenekte inşa edilmiş ve şifahi olarak nesilden nesile aktarılmış olan bu söz varlıkları lehçeyi ayakta tutan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Zira bu söz varlıkları asırlar boyunca bozulmadan bir kalıp halinde nesilden nesile aktarılmıştır. Bu sayede Siirt Arapçasının kelime hazinesi, karakteristik özelliği ve fonetik yapısı bozulmadan günümüze kadar ulaşabilmiştir (Cengiz 2019: 78).

Aşağıda Siirt Arapçasının bu zengin sözlü kültür hazinesinden dini tema içeren atasözlerinden örnekler verilecektir.

1) الله يموتني أو يحييني كما دعرف دوستي أو نيارى / *Alla î mevvutnî û yîhyînî, kê da'rof dost û neyêrî* (Allah beni öldürüp diriltsin ki, dostumu ve düşmanımı tanıyayım.) (Mergen 2017: 17): Bu ifade çevredeki insanların gerçek yüzünü tanımak için söylenmektedir. Zira insanoğlu bazen kendisine karşı sergilenen tavırlardan insanların gerçek yüzünü göremeyebilir. Dolayısıyla bu ifade ile insanların gerçek yüzünün görülmesi temenni edilmektedir. Bu atasözü, aynı zamanda bir dua üslubuyla söylenmiştir. Ayrıca bu ifadelerde ölüm ve dirilme gibi dini temaların işlendiği de görülmektedir.

Söz konusu atasözünde dikkat çekici olan bir diğer husus ise Arapça olmayan *dost* (arkadaş) ve *neyêr* (düşman) kelimelerinin Arapça kurallara uyarlanarak dile adapte edilme çabasıdır. Bu iki kelimenin Arapça karşılıkları *صديق* / *sadîq* (arkadaş) ve *عدُو* / *'eduvv* (düşman) iken ilgili atasözünde Farsça ve Kürtçe kökenli kelimeler kullanılmıştır.³ Ayrıca bu iki yabancı kelimeye nisbet *yâ'sı* (ي) eklenerek Arapça dil kurallarına uyarlanmıştır. Doğrusu bu tür yabancı kelimeler Arapçaya o kadar uyum sağlıyor ki, bu dili konuşan insanlar bunların yabancı kelime olduklarını çoğu zaman fark etmiyor bile.

3 İlgili kelimelerin kökeni için bkz. (Hüsnî, 1982: 267,764).

2) الله يقفل باب أو يفتح باب / *Alla yikfêl bêb û yifteh bêb* (Allah bir kapıyı kapatır, bir kapıyı açar.) (1. Mülakat, 2018): Zor durumda olan insanları teselli etmek için söylenen bu sözde her şeyin takdirinin Allah'a ait olduğu ve kötü günlerin geçici olduğu ifade edilmektedir. İşleri yolunda gitmeyen, bir çıkmaza giren kişinin karamsarlığa kapılmaması gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü Allah rahmetini esirgemez. Zira bir ayeti kerimede yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “فَلْيَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ” *De ki; Ey kendi aleyhlerine aşırıya giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.*” (Zümer 39/53).

3) الله يحتي الإنجاس أفار لا ما في أوراس / *Alla yihti incâs afar lé mê fi awrâs* (Allah erikleri dışları olmayan ağza verir.) (1. Mülakat, 2018): Bazı insanların beceriksizliklerinin yanında çok şanslı oluklarını ifade eden bir sözdür. Sahip oldukları imkanları değerlendiremeyen ve ellerine geçen fırsatları kaçıran kişiler için söylenir. Gençken iyi imkanlara sahip olmayıp yaşlandıktan sonra bazı fırsatlar yakalayan ancak bu defa da mevcut durumun bu fırsatları değerlendirme imkânı tanımadığı insanlar için söylenir.

4) الله كل قال فم أنا معك ما كل قال ندم دصب في فمك / *Alla kil kêl kum enê me'ok, mê kil kêl nem desib fi fimmok (fi meble'ok)* (Allah kalk seninleyim demiş; yat ağzına dökeyim dememiştir.) (2. Mülakat, 2018): Yüce Allah'ın çalışanlarla beraber olduğunu ifade eden bu söz, çalışmanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu atasözünde tevekkülü yan gelip yatmak şeklinde anlayan insanların tavırları eleştirilmektedir.

5) الله مو يكتمل على إنسان / *Alla môy kemmile 'el insen* (Allah kimseye mükemmellik vermez.) (Mergen, 2017: 22): İnsanların hayatları boyunca mutlaka birtakım sorunlarla karşılaşacaklarını ifade eden bu söz, mükemmelliğin ancak Allah'a mahsus olduğuna vurgu yapmaktadır.

6) أمقصن الله أوى من الوهب / *Imqas Alla uvé min il-wehep* (Allah'ın makası altındandır.) (3. Mülakat, 2018): Bu atasözü, toplum tarafından pek fazla benimsenmeyen kişilerin başına kötü bir şey geldiğinde “oh oldu, iyi oldu” anlamında kullanıldığı gibi mazlum veya sevilen kişilerin iyi bir konuma gelmesiyle de söylenir. Kısaca bu atasözyle Allah'ın adaletine ve her şeyi bir ölçü ve hikmetle takdir ettiğine vurgu yapılır (Mergen, 2017: 23,24).

Pek çok dilde altın, birçok işin kalitesini ve mükemmelliğini ifade etmek için kullanılan bir teşbih unsuru olmuştur. Örneğin Türkçede de “altın iğne” kaliteli bir terziliğe işaret ederken, “altın makas” da yetenekli bir berberi tasvir etmek için kullanılmaktadır. Söz konusu atasözünde yüce Allah'ın işleri ölçülü ve mükemmel bir şekilde taktir etmesi “altın makas” ile somutlaştırılmıştır. Kur'an'da yüce Allah'ın her şeyi bir ölçü ile yarattığını ifade eden bir ayet vardır: “إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ” *Şüphesiz biz her şeyi belli bir ölçüye, düzene ve plana göre yarattık.*” (Kamer 54/49). Dolayısıyla Siirt Arapçasında kullanılan ilgili atasözünün bu ve benzeri Kur'anî ifadelerden mülhem olduğu düşünülmektedir.

7) الله كل عرفت في الحية إثنيه كل حث إجري في جوف / *Alla kil 'araf fil-heyye işniyé, kil hat icreye fi cevfe* (Allah yılanın ne olduğunu bilmiş ki, ayaklarını karnına koymuş.) (Mergen, 2017: 27): Geçimsiz insanların durumunu anlatmak için kullanılan bir atasözüdür. Bu tür insanların bazı işlerde başarısız olmasının veya önemli yerlere gelememesinin hikmeti yılan örneğiyle somutlaştırılmıştır.

Zira yılanın da insanlara zarar vermemesi için Allah tarafından ayakları karnına çekilerek yerde süründürüldüğü düşünülmektedir. Her ne kadar İsrâilî olarak değerlendirilse de tefsirlerde yılanın bu şekilde bir cezaya çarptırıldığına dair rivayetler yer almaktadır (Cengiz, 2018a: 133,134). Örneğin Endülüslü müfessir İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا “Bunun üzerine şeytan, onları buldukları yerden kaydırıp çıkardı.” (Bakara 2/36.) ayetinin tefsirinde şunları nakletmektedir: “Yahyâ dedi ki, bize, İblîs’in yılanı girip onlarla bu şekilde konuştuğu rivayet edildi. Allah, o ana kadar hayvanların en güzeli olan yılanı çirkinleştirdi ve ayaklarını karnına çekip yüz üstü süründürdü.” (İbn Ebî Zemenîn, 2003: C.1, s. 23). Aynı şekilde bu rivayetin e-Taberî (ö. 310/923) gibi rivayet tefsiri müellifleri tarafından da nakledildiği görülmektedir (Taberî, 2000: C. 1: 526). Görüldüğü üzere Siirt Arapça diyalektindeki atasözlerinde bulunan bu tür ifadelerin tefsir kültüründeki rivayetlerle az veya çok bağdaşır tarafı bulunmaktadır. Bu atasözündeki manaya paralel olarak kişinin başına gelen musibetlerin kendi amellerinin neticesi olduğunu beyan eden başka bir ayeti kerime ise şöyledir:

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ “Başınıza gelen bir musibet, mutlaka elle-
rinizle yaptıklarınızdan dolaydır. Ki Allah, yaptıklarınızın çoğunu da affediyor.” (Şûrâ 42/30).

8) إِي شَيْلٍ فِي الْآيَةِ أَوْ إِي حَطَّى فِي الْحَمْدِ / *Î şîle fi-l êyê û î huttâ fi-l hemd* (Ayetle alıp hamd ile koyuyor.) (Mergen, 2017: 44): Kur’ân-ı Kerîm, İslam dininin kutsal kitabıdır. Müslümanlar Kur’ân’a büyük önem ve hürmet gösterirler. Öyle ki, Kur’ân’a abdestsiz dokunmaz onu besmele ile kaldırır, öpüp başlarına koyarlar. Siirtli Araplar da dini mukaddesata karşı oldukça hassas davranırlar. Bu davranışları atasözlerine de yansımıştır. Söz konusu atasözü, bir kişiye veya bir nesneye karşı gösterilen yoğun muhabbet ve saygıyı ifade etmek için kullanılır. Örneğin Türkçedeki “el bebek, gül bebek” (Çotuksöken, 2004: 180) ifadesine yakın bir anlam taşımaktadır.

9) كِرْشَ هَلَلٍ أَوْ لَأَ أَلْفِ قِرْشٍ حَرَامٍ / *Kırş helêl û lê elf kırş harâm* (Haramdan bin kuruş olacağına helalden bir kuruş olsun.): Helal kazancın önemine vurgu yapılan bu atasözünde insanın bir kuruş helal parayı bin kuruş haram paraya tercih etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla toplumun helal ve harama karşı hassasiyetinin atasözlerine de yansıdığı açıkça görülmektedir.

10) بَابِ شَرْقٍ أَوْ بَابِ غَرْبٍ أَوْ بَابِ سَلَامٍ عَلَيْكُمْ / *Bêb şark û bêb ğerb û bêb selêmun* ‘eyleykim (Bir o kapı, bir bu kapı, diğer kapı selamün aleyküm.) (Mergen, 2017: 57): Bu atasözü çok fazla dolaşan ve laf taşıyan insanlar için söylenir. Bu atasözünde de dini bir motif olan selamın lafzen yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla dini yaşayış ve söylemlerin söz konusu lehçenin söz varlığında kendine yer bulduğu görülmektedir.

11) رَاحَةَ الْمَجْنُونِ اللَّهُ إِي دَبَّرَ / *Râhit il-mecnûn Alla î debbire* (Delinin rahatını Allah sağlar.) (Mergen, 2017: 86): Bütün yaratılmışların olduğu gibi saf ve delilerin de rızkını ve ihtiyaçlarını Allah temin eder. Bu atasözünde yaratılan her canlının rızkının Allah tarafından gönderildiğine vurgu yapılmaktadır (İbn Âşûr, 1984: C. 12, s. 5). Kur’ân’da her canlının rızkının Allah’a ait olduğunu beyan eden ayetler vardır:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا “Yeryüzünde rızkı Allah’a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.” (Hûd 11/6).

كَايِّنُ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Nice canlı vardır ki rızıkını taşımaz. Onu da sizi de Allah rızıklandırmaktadır. O duyardır, bilendir.” (Ankebût 29/60).

12) حَارٌ فِي أَمْرِ دِينُو / *Hêr fî amor dînû* (Dininin emirlerinde sıkışıp kaldı.) (4. Mülakat, 2019): Bazı durumlar karşısında ne yapacağını bilemeyen ve çok daralan kişiler için söylenen bir sözdür. Türkçedeki “aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık” (Çotuksöken, 2004: 113) atasözüne benzer bir mana içermektedir. Yani kişinin yapmak istedikleri ile dini emirlerin çatışması neticesinde ne yapacağını bilememesini ifade eder.

13) ذَنْبٌ عَلَى جَنْبُ / *Zenbu ‘elê cenbu* (Günahı boynuna.) (Mergen, 2017: 125): Başkasından aldığı duyumun aktaran kişinin, anlatılanlarda olabilecek yalanları üstlenmediğini ifade etmek için kullanılır. Türkçede söylenen “ben söyleyenin yalancısıyım” veya “vebali boynuna” (Çotuksöken, 2004: 346) ifadelerine benzer bir anlam taşımaktadır. İlgili atasözünde dini bir söylem olan ذَنْبٌ (günah) kelimesinin kullanımı, toplumun günah-sevap vb. söylemleri günlük konuşmalarında ve atasözlerinde muhafaza ettiğini göstermektedir.

14) يَطْلُبُ الْخَيْرَ مِنْ إِحْمَارِ نَبِيِّ عَزِيرٍ / *Yutlob ıl-heyır mîn ihmâr nebî ‘Izeyr* (Hayrı Üzeyir Peygamber’in merkebinden istiyor.) (Mergen, 2017: 130-131): Bu atasözü, hayırsız, bencil ve kimseye faydası dokunmayan insanlar için kullanılır. Bu tür insanlardan fayda beklememek gerektiği ifade edilmektedir. Bu atasözünün Bakara sûresinin 259. ayetinde geçen⁴ Hz. Üzeyir kıssasından mülhem olduğu düşünülmektedir. Söz konusu kıssada yüce Allah ölümünden yüz sene sonra dirilttiği kişinin Hz. Üzeyir olduğu yönünde ihtilaflar vardır (Özarlan, 2020: 22). Ancak ilgili atasözünün referans aldığı olayda çürümüş ve toprağa karışmış kemikleriyle dirilen merkebin Hz. Üzeyir’e ait olduğu kabul edilmiştir. Siirtli Araplar bu atasözünü, bazı kişilerin ilgili kıssada geçen merkepten bile menfaat beklerken etraflarındaki hiç kimseye en ufak bir faydalarının dokunmadığını ifade etmek için kullanmaktadır.

15) وَلَدُ الْحَلَالِ يَجِي فِي رَأْسِ الْكَلَامِ / *Veled ıl-helêl yicî fî râs ıl-kelem* (Helal çocuğu, lafın üstüne gelir.) (Mergen, 2017: 132): Bu atasözü, Türkçede kullanılan “İyi insan sözünün üstüne gelir” (Çotuksöken, 2004: 44) atasözüne çok yakın bir mana ifade etmektedir. Bu atasözünde görüldüğü üzere iyi ve güzel şeyler, Siirt Arapça atasözlerinde dini bir ıstılah olan “helal” terimiyle anlatılmaktadır. Siirtli Arapların günlük konuşmalarında ve atasözlerinde bu şekilde dini ıstılahları yoğun olarak görmek mümkündür.

16) يَبْقَى مِنَ الْعِيدَيْنِ بَلَى غَدَا / *Yıbka mîn ıl-‘ideyn belê gedê* (İki bayramda yemeksiz kalır.) (3. Mülakat, 2018): Siirt Arapçasında kullanılan bu atasözünde ifade edilen iki bayramdan kasıt; Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Bir işle yetinmeyip aynı anda birden fazla işle uğraşan insanların tamahkarlıklarına işaret eden bu atasözünde bu tür kişilerin her iki işten de yoksun kaldıkları anlatılmak istenmektedir. Görüldüğü üzere Siirt Arapçasında kullanılan atasözlerinde dini bayramlar bir motif

4 İlgili ayetin meali için bkz. “Yahut altı üstüne gelmiş (ıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl dirilecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona şöyle sordu: ‘Ne kadar (ölü) kaldın?’ O; ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım.’ diye cevap verdi. Yüce Allah, şöyle buyurdu: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemiklerine de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?’ Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: “Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” (Bakara, 2/259).

olarak işlenmiştir.

17) الإنسان في كلام القديم امن يغلط / *il-İnsên fî kelêm il-ḳadîm innê yığlot* (İnsan, Kelâm-ı Kadîm'de bile yanlış yapar.) (Mergen, 2017: 151): Bu atasözünde hatasız kulun olmadığı, insanların en dikkat ettikleri işlerinde bile hata yaptıkları anlatılmaktadır.

Kur'ân'da insanın unutarak veya yanılarak hata yapmaya elverişli bir varlık olduğuna işaret edilmektedir (bkz. Rûm 30/54). Böylece insanoğlu yapmış olduğu hata ve yanlışlıklarının farkına varması ve bunlardan dolayı yüce Allah'tan af dilemesi gerektiği bildirilmektedir.⁵ Nasıl ki müminler hata yaptıklarında Allah'ın kendilerini affetmesini istiyorlarsa, kendileri de diğer insanların yaptığı hatalara karşı aynı güzel tavrı sergileyerek son derece hoşgörülü ve affedici olmaları gerektiği tavsiye edilmektedir.

Söz konusu atasözünde geçen “Kelâmu'l-Kadîm” ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. Bu ifade Siirt yöresinde yaşayan Kürtler tarafından yemin lafzında yaygın olarak kullanılmaktadır.

18) چاغ لا يجي القدر يعمي البصر / *Çêğ lê yicî il-ḳadar yî'mî il-basar* (Kader gelince gözler kör olur.) (Mergen, 2017: 155): Bu atasözünde kaderin önüne geçmenin mümkün olmadığı, kişinin alın yazısında yazılanı mutlaka göreceği anlatılmak istenmektedir. Kur'ân'da kaderle alakalı pek çok ayet mevcuttur. Örneğin: “De ki; ‘Bize başımıza Allah'ın takdir ettiğinden başkası gelmez. O, bizim mevlâımızdır. Onun için müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler.’” (Tevbe 9/51) ayetinde müminlerin alınlarında yazılan kaderi yaşayacakları, kendilerine takdir edilenin dışına çıkamayacakları ifade edilmektedir. Öyle ki Siirt Arapçasında kullanılan söz konusu atasözünde de kaderde takdir edilen şeyin muhakkak vuku bulacağı anlatılmaktadır.

19) يمسك روح على وضو / *Yîmsék rôhu 'el vawu* (Kendini abdestli tutmak.) (3. Mülakat, 2018): Bu atasözü, bazı işlerde çok titizlenen ve kendisini olduğundan daha iyi göstermeye çalışan insanlar için söylenir. Sürekli abdestli dolaşan insanlar dini hassasiyetleri yoğun olan kimselerdir. Bu atasözünde de günlük hayattaki titizlik, abdeste karşı gösterilen hassasiyete benzetilmiştir.

20) لا جالو شي رذو عصي دم ربو / *Lé cêlû şî raddû, 'ısî dem Rabbu* (Kendisine geleni reddeden Allah'a karşı isyan etmiş olur.) (Mergen, 2017: 171): Bu atasözünde gelen hediyeyi reddetmenin karşı tarafı üzeceği, bunun da Allah'a isyan etmek kadar yanlış bir hareket olduğu ifade edilmektedir.

Hediyeleşmek sünnettir. Hz. Peygamber, hediyeleşmenin insanlar arasındaki sevgi ve dostluğu pekiştirdiğini, kıskançlık, bencillik ve cimrilik gibi kötü duyguları giderdiğini ve rızkın genişlemesine vesile olduğunu buyurarak hediyeleşmeyi teşvik etmiş (Tirmizî, Velâ, 6) ve verilen hediyelerin haklı bir gerekçe olmadıkça geri çevrilmemesini istemiştir. Yine Hz. Peygamber'in hediyeleri temiz ve helâl olduğu sürece kabul ettiği ve hediyelere yine hediye ile karşılık verdiği bilinmektedir (Buhârî, Hibe, 7). Bunun bilincinde olan Siirtli Araplar hediyeyi reddetmenin Allah'a isyan derecesinde yanlış olduğunu ifade eden ilgili atasözünü türetmişlerdir.

5 Örneğin bkz. “Muhakkak ki, Allah'ın tövbeleri kabul etmesi, ancak bilmeyerek kötülük işleyen ve sonra zaman geçirmeden tövbe edenlere mahsustur. Allah onlara rahmetiyle tekrar yönelecektir. Zira Allah her şeyi bilen ve yaptığı her şeyi yerli yerince yapandır.” (Nisa 4/17).

21) قِيَوْمَ الْقِيَامَا / *Qayyôm il-kıyâmé* (Kıyameti kopardı.) (1. Mülakat, 2018): Bu söz, bazı olayları son derece abartan kişiler için söylenir. Türkçedeki “Bir bardak suda fırtına koparmak” (Çotuksöken, 2004: 134) deyimine yakın bir anlam taşımaktadır. Bu atasözünde yaygara koparan kişinin eylemi son derece abartılarak dehşet verici bir sahne olan kıyametin kopmasına benzetilmiştir.

22) اِنْ كَا اَطِشَّا فِي الْاِكْتَابِ / *În kê atışşa fi l-iktêb* (Şayet kitaplarda görsem.) (Mergen, 2017: 177): Bu söz inanılması güç olan bir durumla karşılaşıldığında söylenir. Siirt’te insanlar dini değerlere ve dini literatüre son derece saygı gösterirler. Herhangi bir mesele karşısında ihtilafa düştiklerinde dini kitaplara müracaat ederler. Aradıkları delilleri orada gördüklerinde ikna olurlar. Dini literatüre karşı bu hassasiyetleri, atasözlerinde bir tema olarak işlenmiştir.

23) لَا لُو كَيْنَ مَا لُو دِينِ / *Lé lû kîn mé lû dîn* (Kini tutanın dini olmaz.) (Cengiz 2018b: 725): Bu atasözünde kin gütmenin din ile bağdaşmadığına vurgu yapılmaktadır. Birçok atasözünde olduğu gibi burada da kötü davranış ve özellikler din dışı eylemler olarak tasvir edilmiştir.

24) الْعَبْدُ لُو حِسَابِ رَبِّ لُو حِسَابِ / *‘Ebd lû hisêb, Rab lû hisêb* (Kulun bir hesabı var, Rabbin başka bir hesabı.) (Mergen, 2017: 185): Bu atasözünde insanların işlerinin her zaman hesapladıkları gibi gitmediği anlatılmaktadır. İnsanların birtakım hesap kitap yaptıklarını ancak Allah’ın takdir ettiği kaderin her türlü ve planlamanın üstünde olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu atasözünün; “Onlar tuzak kurdular, Allah da onların tuzağını boşa çıkardı. Allah hileleri boşa çıkaranların en hayırlısıdır.” (Âl-i İmrân 3/54) ayetinden mülhem olduğu düşünülmektedir.

25) عِيدِ الْاِصْغِيرِ يَجِي قَبْلَ عِيدِ الْاِكْبِيرِ / *‘Îd il-isğeyyér yicî kebél ‘îd il-îkbîr* (Küçük bayram büyük bayramdan önce gelir.): Siirt’te Ramazan Bayramı üç gün olduğu için küçük bayram, Kurban Bayramı ise dört gün olduğu için büyük bayram olarak isimlendirilir. Bazı işlerde büyüklerin yapması gereken işleri küçükler yaptığında söylenir. Genellikle ağabey veya abladan önce küçük kardeşin evlenmesi karşısında bu atasözü kullanılır.

26) دُنْيَا فَنَى مَا فَيَا لَا فَرِحَا أَوْ لَا هَنَا / *Dınyıtı ‘il-fene mé fiye lê farha û lê hené* (Ölümlü dünya; ne sevinci var ne de huzuru.): Bu atasözünde dünyada her şeyin gelip geçici olduğu ve huzurun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Dünyada kalıcı mutluluk olmadığı için bunun peşine düşmenin beyhude bir çaba olduğu ifade edilmektedir (Mergen, 2017: 215,216). Asıl mutluluğun beka yurdu olan ahiret hayatında olduğu, dolayısıyla gerçek mutluluğa ulaşabilmek için iyi bir amele sahip olmak gerektiği ifade edilmektedir.

27) يَرْبُهُ لُو قَامَا الْأَصْحَابَا / *Yijbe lû kâmt il-ashâbé* (Sahabe boyuna benziyor.) (Mergen, 2017: 226): Bu atasözü, oylu poslu ve yapılı bir fiziğe sahip olan erkekler için söylenir. Zira sahabenin hem madden hem manen mükemmel insanlar olduklarına inanılır. Bu atasözüyle iyi bir fiziğe sahip olan insanların sahabeye benzetildiği anlaşılmaktadır.

28) يَتَوَضَّأُ فِي الْحَلِيبِ / *Yitvawwa fil-helib* (Sütle abdest alıyor.) (3. Mülakat, 2018): Bu söz, gerçek kimliklerini saklamayı çok iyi bilen, gerçekte olmadıkları kadar iyi görünmeye çalışan insanlar için söylenir. Bu ifade ile çok dindar görünmeye çalışan bazı insanların gerçekte böyle olmadıklarına dikkat çekilmektedir.

29) ذَكَاتِي شَا إِبْنِي أَوْ شَا بَنَاتِي / *Zekâti şê ibnî û şê benêti* (Zekâtım oğlum ve kızlarımadır.) (2. Mülakat, 2018): Bu söz ile kişinin önce kendi akrabalarına yardım etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Siirt'te akrabalık bağları son derece güçlüdür. Dolayısıyla farz olan zekâtın bile önce akrabalarından başlanarak dağıtılması yaygın bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

30) ظَلْمُ لِحَقِّ كُرْسِي الْعَرْشِ / *Zılmü lihok kursil- 'arş* (Zulmü arşın kürsüsüne kadar ulaştı.) (4. Mülakat, 2019): Bu söz, insanlara aşırı derecede zulüm ve eziyet eden kişiler için söylenmektedir. Bu zalimlerin zulümlerinin arşa kadar ulaştığı şeklindeki benzetme mübalağa sanatı içermektedir. Öte yandan bu zulmün artık devam etmeyeceği gayretullaha dokunduğu ve en kısa zamanda nihayete ereceği anlatılmak istemektedir.

31) مَعُو صَبْر نَبِي أَيُّوب / *M'û sabor Nebi Eyyûb* (Onda Eyyûb peygamber sabrı var.) (2. Mülakat, 2018): Bu söz, musibet ve sıkıntılara karşı sabır ve metanet göstererek tahammül eden insanlar için kullanılır. Eyyûb (a.s.)'ın sabrı birçok toplumda olduğu gibi Siirtli Araplar arasında da bir atasözüne konu olmuştur.

32) عَطَيْتَ اللّٰهَ إِيَّهٖ اِكْفِيْرَهٗ / *Atiyyit Alla iyé ikfiré* (Allah'ın bahşettiği nimetler boldur.) (1. Mülakat, 2018): Bu atasözleriyle yüce Allah'ın bahşettiği nimetlerin bolluğuna dikkat çekilerek tüm bu nimetlere şükredilmesi gerektiği kastedilmektedir.

33) كُلُّ وِيْقَهٗ بَعْدَ إِي فَرَجٍ / *Kıl wıka be 'de î farac* (Her sıkıntıdan sonra ferahlık vardır.) (3. Mülakat, 2018): Bu atasözleriyle sıkıntılı süreçlerden sonra yüce Allah'ın bir kolaylık, ferahlık ve rahatlama bahşedeceği ifade edilerek zorluklara sabır tavsiyesinde bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'ın birçok ayetinde sıkıntıların bir imtihan vesilesi olduğu ve bunlara sabretmenin karşılığında müminlerin mü-kafaflandırılacağı ve zorlukların akebinde bir rahatlama ve ferahlık doğacağı ifade edilmektedir. Örneğin; فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا “*Muhakkak ki zorlukla beraber bir kolaylık da vardır.*” (İnşirah 94/5) ayetinde olduğu gibi müminlere zorluklara karşı sabır tavsiye edilmektedir. Siirt Arapçasında kullanılan ilgili atasözünde de bu ve benzeri ayetlere paralel olarak musibet ve sıkıntılarda sonra ferahlık geleceği anlatılarak müminlerin sabretmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir.

Sonuç

Siirt Arapça diyalektini ayakta tutan en önemli unsur, sahip olduğu sözlü kültürüdür. Zira bir yazılı sisteme sahip olmayan bu dil, asırlardır şifahi nesilden nesile aktarılmıştır. Hiç şüphesiz sözlü kültürün en önemli ürünlerinden birisi de atasözleri ve deyimlerdir. Siirt Arapçası, atasözleri anlamında zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu atasözleri, yöre halkının örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini, dünya görüşlerini ve hayata bakış açılarını yansıttığı gibi onların inanç yapıları ile dini kültür ve birikimleri hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmada örnek sadedinde ele alınan atasözleri ve deyimlerde başta Kur'an ve hadis kültürü olmak üzere Allah, peygamberler, sahabe, helal-haram, sevap-günah, abdest, zekât, arş, kürsü, kıyamet, ahiret inancı, diriliş, kader, rızık, tevekkül, selam ve dini bayramlar gibi pek çok dini motifin işlendiği görülmüştür. Bu kavramların her biri, içerisinde yer aldığı cümleye farklı bir boyut kazandırmış ve söz konusu atasözünün anlamını belirlemiştir. Bu noktadan hareketle Siirtli Arapların güçlü bir inanç ve zengin bir dini kültür birikimine sahip olduklarını

söylemek mümkündür. Bu özelliklerinin dillerine ve sözlü kültürlerine de yansıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu atasözleri ve deyimlerde bulunan dini motifler bizlere bu söz varlıklarının İslami dönemde türetildiğini göstermektedir. Yoğun bir mana içeren atasözlerinin öğüt, tavsiye, sakındırma ve uyarı gibi çok çeşitli maksatlarla söylendiği ve bu amaçlar doğrultusunda dini referanslardan oldukça fazla istifade edildiği anlaşılmaktadır. Siirt Arapçasındaki atasözlerinin filolojik, sosyolojik, psikolojik tarihi gibi açılardan incelenmesi, lehçenin sosyo-kültürel izdüşümünü tespit etmek açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm

Alkayış, M. Fatih. (2009). Dini İçerikli Atasözleri Üzerine, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C.8, S.27, (287-292), Erişim Tarihi: 01 Mart 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70093>

Akbaş, R. (2020), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın "Ma'âni'l-Kur'ân" Adlı Eserinde Dil-Kültür İlişkisi, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. Altı Aylık Dergi, Sayı: 2, Cilt: 6. 1299-1328. Erişim Tarihi: 16 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1333693>

Bituna, Gabriel. (2016). *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt Turcia*. Bükreş: Bükreş Üniversitesi Yayınevi.

Buhârî, M. (1987). *el-Câmiu's-sahîh*, I-VI, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

Cengiz, E. (2019). Siirt Arapçasının Korunmasında Sözlü Kültürün Rolü. *Artuklu Akademi*, 6(1), 67-88.

Cengiz, E. (2018a). *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği*. Ed. İbrahim Baz ve Yaşar Acat, Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları.

Cengiz, E. (2018). Türkçenin Siirt Arapçasına Etkisi. Doru, M. N. ve Bozkurt Ö. (Ed.), *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar İçinde (711-727)*, Ankara: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Durmuş, İ. (2004). Mesel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 29, ss. 293-301).

Ebû 'Ubeyd, K. S. (1980). *Kitâbu'l-Emsâl*. (Abdulmecid Kattâş, Thk.), Mekke.

Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi*. (Turgut Kalpsüz, Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Hüsnî, A. M. (1982). *Kâmûs el-Fârisiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî.

İbn Âşûr, M. T. (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh M. A. (2003). *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn ve Huve Muhtasarı Tefsîri Yahyâ b. Sellâm (I-II)*. (Muhammed Hasan vd., Thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl C. Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, (t.y.), *Lisânu'l-'Arab (I-VI)*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Kahire: Dâru'l-Me'ârif.

İpek, M. S. (2014). Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl. 18 (60), 187-196.

Köklügiller, A. (1974). *Türkçe Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Hür Yayınevi.

Mergen, A. (2017). *Siirtlinin Gönülünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler Arapça Söylenileriyle*. Siirt: Özel Basım.

Özarlan, S. (2020). İslam kaynaklarına göre Yahudilerin Allah'ın oğlu olarak niteledikleri Üzeyir ile ilgili bazı meseleler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (49), 13-31.

Taberî, Ebû Câfer M. b. C. (2000). *Câmi 'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. (Şakir, A. M. Thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Tirmizi, Muhammed b. İsa. (1998). *el-Camiu's-Sahih (Sünen) I-V*. (Beşşar Avvad Ma'ruf, Thk.), Beyrut: Dâru'l-ğurabi'l-İslâmî.

Yılmaz, Selahattin. (1996). Arap Atasözleri ve Kur'andaki Darb-ı Meseller, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 139-146.

Tablo 1: Sahada gerçekleştirilen mülakatların tarih ve yerlerini gösterir tablo.

Mülakat Tarihleri ve Yerleri		
Mülakatlar	Mülakat Yeri	Mülakat Yeri
1. Mülakat	10. 06.2018	Tillo ve çevresindeki birkaç köy
2. Mülakat	11.06.2018	Siirt İl Merkezi
3. Mülakat	13.07.2018	İkizbağlar Köyü Tillo/Siirt
4. Mülakat	07.05.2019	Mülakat yeri: Kazimiye Medresesi Merkez/Siirt (İlgili medresede bulunan, Siirt ve çevresindeki yerleşim yerlerinden gelen çeşitli yaş gruplarından Arap asıllı müderris ve talebelerle mülakat yapıldı.)

Tablo 2: Sahada kendileriyle mülakat yapılan kişileri gösterir tablo.

Kendileriyle Mülakat Yapılan Kişiler		
Sayı	Adı Soyadı	Doğum tarihi ve Yeri
1	Nasri CENGİZ	Doğum 1951 Siirt
2	Cumhur KILIÇÇIOĞLU	Doğum 1938 Siirt
3	M. Ali ARI	Doğum 1940? Siirt
4	Ayhan MERGEN	Doğum 1957 Siirt
5	Murat ERDAL	Doğum 1969 Siirt
6	Nurettin KILIÇER	Doğum 1972 Siirt
7	Tekin CENGİZ	Doğum 1982 İkizbağlar (Tôm) köyü/Tillo
8	Ferhan DEMİR	Doğum 1986 Fıskén
9	Aslan KARAKAŞ	Doğum 1985 Siirt
10	Mahfuz SALTAN (Doğum 1988 Çatılı (Sinép) köyü/Tillo
11	Mehmet Ali DURGUN	Doğum 1990 Tillo
12	Turgut UYSAL	(Doğum 1993 Dereyamaç (Fırséf) köyü